

Výkladové poznámky k biblickým veršom z úlohy č. 5

Jedine Písmo

Základný text:

(Heb 4,12 SEkP) *Ved' Božie slovo je živé a účinné, ostrejšie ako akýkoľvek dvojsečný meč. Preniká až po oddelenie duše od ducha a kĺbov od špiku a rozsudzuje túžby a úmysly srdca.*

V kontexte je tu pod "Božím slovom" myslená konkrétna časť Biblie, "najmä Ž 95,7b-11"¹, kde je ľud varovaný pred zatvrdzovaním si srdca, ako sa to stalo v Meribe a v Masse. Massa a Meriba znamená "pokušenie a zvada" (vid' Ex 17,1-7). Izraeliti tu trpeli smädou a reptali proti Bohu: "Je medzi nami Hospodin alebo nie?" (Ex 17,7). Ž 95 vysvetľuje túto udalosť. "Kde ma vaši otcovia pokúšali a skúšali, hoci videli moje činy." (Ž 95,9) Izraeliti mali množstvo dôkazov o tom, že ich vedie Boh, no začali spochybňovať ako Boha, tak aj Mojžiša, prostredníctvom ktorého k nim Boh hovoril. Žalm 95 končí Hospodinovým výrokom: "Nevojdú do môjho pokoja!" (Ž 95,11b) Práve Žalm 95,11 Pavol cituje v Heb 4,3b.5. Zatvrdiť svoje srdce v Heb 4 znamená imunizovať sa voči Božiemu slovu.

Pritom Božie slovo je živé a účinné (efektívne), to znamená, že byť voči nemu necitlivý, vyžaduje z našej strany námahu. Jednoducho povedané, nie je ľahké nebyť zasiahnutý Božím slovom, ak sa mu vystavujeme. Božie slovo odhaľuje našu nahotu. Nasledujúci verš (Heb 4,13) hovorí, že: "niečo tvora, čo by bol preň neviditeľný". Božie slovo nás demaskuje pred nami samými. Božie slovo je prirovnané k dvojsečnému meču (*machaira*). "Božie slovo predstavuje súd, ktorý je hrozivejší a ostrejší než akýkoľvek dvojsečný meč, pretože odhaľuje zámery srdca a robí človeka bezbranným pred Božím skúmavým pohľadom... Opis Božieho slova ako "živé a efektívne" znamená, že je performatívne; má moc uskutočňovať svoje vlastné výroky."²

Oddelenie duše od ducha je vlastne popisom obráteného stvorenia (tj. smrti), keď Boh vdýchol do nozdier človeka dych života a človek sa stal živou dušou (vid' Gn 2,7 Roh). Čítanie Božieho slova má teda moc usmrtiť, ale zároveň aj dať život. To je niečo čo nazývame pojmom "znovuzrodenie". Aby sa človek mohol stať novým stvorením, musí najskôr zomrieť predchádzajúcemu spôsobu života, ktorý viedol v nezávislosti na Bohu (teda bez Boha).

Nedeľa: Písmo ako hlavné pravidlo

(1Kor 4,1-6 SEkP) ¹*A tak nech nás každý pokladá za Kristových služobníkov a za správcov Božích tajomstiev.* ²*Od správcov sa nežiada nič iné, len aby sa každý preukázal ako verný.* ³*Mne však najmenej záleží na tom, či ma súdite vy alebo ľudský súd. Ba ani sám sa nesúdim.* ⁴*Lebo ničoho som si nie vedomý; to ma však ešte neospravedlňuje. Ved' Pán je ten, kto ma súdi.* ⁵*Preto nesúďte nič predčasne, kým nepríde Pán. On vynesie na svetlo, čo*

¹ LANE, W. L. Word Biblical Commentary: *Hebrews 1-8*. vol. 47A. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 739 s. ISBN 978-0-310-58595-4. str. 407.

² LANE, W. L. Word Biblical Commentary: *Hebrews 1-8*. str. 408.

je skryté v tme, a odhalí zámery srdc. Potom každý dostane pochvalu od Boha. ⁶Toto však bratia, vzťahol som na seba a na Apolla kvôli vám, aby ste sa na nás poučili: "Nič nad to, čo je napísané", aby sa nikto jedným spomedzi nás nevystatoval proti druhému.

Apoštol Pavol v Korinte rieši rozdelenie zboru na základe "fanklubov", kto je nasledovníkom akého apoštola. Prvé slová v. 1 "a tak" nás odkazujú na predchádzajúce verše (3,22.23), kde hovorí, že Pavol, Apolo, Peter, "všetko je vaše".

Pavol prirovnáva seba aj ostatných apoštolov k služobníkom. "Vyjadruje svoju pokoru použitím slova, ktoré doslova znamená 'podpalubní veslári' a ktoré označuje tých najnižších, najpodradnejších a najopovrhovanejších galejných otrokov veslujúcich v podpalubí lodi."³ Pavol tým však nemieni len vyjadrenie pokory, ale aj sto percentnej spolupráce. Rímske lode neboli poháňané len vetrom za pomoci plachiet, ale množstvom otrokov veslárov, ktorí museli spoločne za pomoci rytmu bubeníka synchronizovane veslovať a tak poháňať loď dopredu. Nemohol si každý veslovať svojím tempom a spôsobom. Pavol tak vyjadruje jednotu v hlásaní evanjelia, ktorá bola medzi ním a ostatnými apoštolmi.

Ďalej sa pripodobňuje k "správcovi Božích tajomstiev". Z gréckeho výrazu *oikonomos* (správcovia), je dnes odvodené moderné slovo "ekonómovia". "Tento úrad obvykle zahŕňal zodpovednosť za dohľad nad rozpočtom domácnosti, nákup, účty, pridelovanie zdrojov, vymáhanie dlhov a všeobecné riadenie sídla, ale iba podľa pokynov v rámci usmernení dohodnutých so zamestnávateľom, alebo majiteľom domu."⁴ Pod Božími tajomstvami nemožno vidieť nič menšie ako Boží plán spasenia (evanjelium), ktoré apoštoli hlásali. Takže aj keď sa Pavol prirovnáva k otrokovi, jeho poslanie je veľmi zodpovedné a dôstojné. To hlavné, čo takýto správca potrebuje k vykonávaniu svojich povinností je vernosť. A na vernosť Božiemu evanjeliu tu Pavol dáva dôraz. Vernosť je to, čo Boh od svojich služobníkov požaduje.

Vo v. 3 Pavol poukazuje, že iba "majiteľ domu" tzn. Kristus je ten, kto bude mať posledné slovo pri súde svojich správcov. Zároveň poukazuje, že každý veriaci bude zodpovedný pred Bohom za svoje spravovanie Božích darov. Ľudské súdy Pavol neberie vážne, dokonca ani on sám nevie správne posúdiť sám seba (vv. 3-4). "Pavol sa dištancuje od akejkoľvek predstavy, že ide osamotený, súdiac sám seba pravdivo, bez akejkoľvek zodpovednosti."⁵ Na to nadväzuje v. 5, kde Pavol vyvodzuje, že ak nie sme schopní správne posúdiť samých seba, už vôbec by sme nemali súdiť druhých. "V 4,5 je posun v terminológii, z gréckeho pojmu, ktorý znamená skúmať (4,3-4), do pojmu, ktorý znamená "súdiť" (4,5), v zmysle konečného rozsudku, keď Pán vydá svoj konečný verdikt."⁶ Zákaz súdiť sa teda týka toho, aby sme dopredu svojimi výrokmí neurčovali či je druhý človek spasený, alebo zatratený.

Vo verši 6. Pavol dáva seba a Apolla za príklad. Veriaci sa majú podriaďovať Písmu a nejst' nad jeho rámec.

³ MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-875-87-08-9. str. 513.

⁴ TAYLOR, Mark. *The New American Commentary: 1 Corinthians*. vol. 28. Nashville: B&H publishing group, 2014 (ePub edition). 761 s. ISBN 978-0-8054-0128-8. str. 122.

⁵ TAYLOR, Mark. *The New American Commentary: 1 Corinthians*. str. 123.

⁶ tamtiež, str. 124.

Pondelok: Jednota Písma

(Tit 1,8,9 SEkP) ***⁸ musí byť pohostinný, musí milovať dobro, musí byť uvážlivý, spravodlivý, pobožný, zdržanlivý. ⁹ Musí sa pridržať pravého slova podľa učenia, má byť schopný povzbudzovať v zdravom učení i usvedčovať odporcov.***

Pavol spolu s Títusom založili cirkev na Kréte. Skôr však než mohli túto prácu dokončiť, musel Pavol z Kréty odísť a zodpovednosť zostala na Títusovi. "Títusova práca bola dvojaká: dokončiť organizáciu cirkvi na Kréte a chrániť ju pred kontamináciou falošného učenia."⁷ Siedmy verš obsahuje päť nerestí, ktorých by sa mal vedúci cirkvi vyvarovať, do protikladu stavia naopak 7 cností vo veršoch 8 a 9. Cnosti, ktoré tu sú vymenované majú helénistickú tradíciu a ľudia na Kréte tomu rozumejú. Verš deväť obsahuje poslednú siedmu cnosť, ktorá sa dotýka vzťahu k Písmu. Ak sa vedúci cirkvi bude "pridržať pravého slova podľa učenia", potom bude "schopný povzbudzovať v zdravom učení aj usvedčovať odporcov". "Pravé slovo" gr. *pistú logú* znamená že toto slovo je dôveryhodné, spoľahlivé. Preto ho môže vyučovať a povzbudzovať veriacich v jeho čítaní. Veriaci musia "najprv osobne prijať pravdu evanjelia a potom z presvedčenia konfrontovať chyby a učiť pravdu."⁸ Títusova dvojité úloha na Kréte, dokončiť organizáciu cirkvi a chrániť ju pred falošným učením vlastne spočíva na hlavnom základe a tým je spoločné štúdium Písma spolu s veriacimi.

(2Tim 1,13 SEkP) ***Ako vzor zdravých rečí maj to, čo si počul odo mňa vo viere a láske v Ježišovi Kristovi.***

Pavol tu Timoteovi hovorí, aby sa doslova "drž!"⁹ (gr. *echó*) vzor zdravých slov" (v. 13a). "Pavol pravdepodobne hovorí Timoteovi, aby sa držal evanjelia vo svojom vlastnom osobnom živote... hypotypósis označuje náčrt, model alebo vzor niečoho."¹⁰

Timotej nemá zo seba vyrábať repliku Pavlovho života, tzn. že výraz neznamená niečo ako forma na odlievanie. Je to skôr náčrt, schéma, podľa ktorej treba postupovať... Nemožno robiť repliky toho, ako sa viera žila pred 50-timi rokmi, pred 200 rokmi atď., lebo žijeme v zmenených politických, kultúrnych a náboženských podmienkach. Máme sa však usilovať vychádzať zo vzoru, alebo inými slovami náčrtu, ktoré nám predchádzajúce generácie zanechali. Podstata kresťanstva sa v priebehu času nemení, ostáva tá istá, ale to čo sa má a musí meniť, je spôsob akým formulujeme pravdy evanjelia prostrediu, v ktorom žijeme.¹¹

⁷ MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral Epistles*. vol. 46. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 1197 s. ISBN 978-0-310-58600-5. str. 724.

⁸ MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral Epistles*. str. 732.

⁹ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1. str. 579.

¹⁰ MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral Epistles*. str. 857.

¹¹ TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. Ružomberok: Katolícke biblické dielo, 2015. 272 s. ISBN 978-80-89120-44-4. str. 203.

Utorok: Zrozumiteľnosť Písma I.

(Mt 19,4 SEkP) ***Odpovedal im: Či ste nečítali, že od počiatku ich Stvoriteľ stvoril ako muža a ženu?***

Ježiš je tu skúšaný od farizejov a zákonníkov. Ich otázky sa dotýkajú troch tém Ježišovej Kázni na vrchu. "Z reči na vrchu sa vyberú tri otázky a teraz sa ďalej rozvíjajú. Sú to otázky manželstva, vlastníctva a ľudského konania vo vzťahu k milosti."¹² Odpovedá im citáciou Písma (Gn 1,27c a Gn 5,2a). Ježiš už vo svojom Kázaní na vrchu poukázal na hlbšie plnenie Mojžišovho zákona a "také splnenie označil za vlastný zmysel prikázaní, tak tu ukazuje, že Mojžišovo prikázanie vzhľadom na priepustný list je v tomto prípade ústupkom zlému ľudskému srdcu, ale že od počiatku to tak nebolo."¹³ V tejto otázke rozvodu Martin Luther vnímal dva zákony, *lex aeterna* (alebo aj *lex absoluta*, tj. absolútny, večný zákon), ktorý stotožňoval s Kázaním na vrchu a *lex relativa* (alebo aj *lex naturalis optima*, tj. zákon relatívny), ktorý prihliada na zmenené hriešne podmienky na zemi.

Podľa *lex aeterna* by nemalo dochádzať k rozvodom, naproti tomu *lex naturalis optima* už za určitých podmienok rozvod výnimočne pripúšťa vzhľadom na ľudskú hriešnosť... Pritom cirkev je povolaná k tomu, aby hlásala z kazateľní *lex absoluta*, ale štátne zákony majú byť založené na *lex relativa*. V inom prípade by v štáte hrozil klerikalizmus, ak by štátna legislatíva nepoznala pre výnimočné prípady aj rozumný rozvodový zákon.¹⁴

V nasledujúcom verši Ježiš cituje ďalšiu starozákonnú pasáž (Gn 2,24). Je tu určite zaujímavé, že táto citácia (v 19,5) nie je citáciou hebrejskej Biblie, ale Septuaginty (LXX), čo bol preklad hebrejskej Biblie do gréčtiny.¹⁵ Vo všeobecnosti novozákonní pisatelia pomerne často citovali LXX, čo poukazuje na skutočnosť, že bola pre nich zrozumiteľnosť biblického textu dôležitá minimálne rovnako ako jeho presnosť. Platí zásada, že čím je preklad zrozumiteľnejší, tým býva menej presný a naopak, čím je preklad presnejší, tým je pre súčasného človeka ťažšie zrozumiteľný. Z toho vyplýva, že by sme nemali hovoriť o tom, že niektorý preklad je lepší ako iný. Čím viacej je prekladov, tým bližšie sa ich porovnávaním môžeme dostať k pôvodnému Biblickému textu a jeho lepšiemu pochopeniu.

(Mt 21,42 SEkP) ***Ježiš im povedal: Nikdy ste nečítali v Písmach: Kameň, ktorý stavitelia zavrhli, stal sa uholným kameňom. Pán to urobil, je to obdivuhodné v našich očiach?***

Tento text je dovysvetlením podobenstva o zlých vinohradníkoch. Toto podobenstvo povedal Ježiš krátko pred tým ako bol zajatý a ukrižovaný. Farizeji spoznali, že hovorí o nich

¹² REINECKER, Fritz. Wuppertálska študijná Biblia: *Evanjelium podľa Matúša*. Bratislava: Creativpress, 1992. 451 s. ISBN 80-7131-009-3. str. 287.

¹³ REINECKER, Fritz. Wuppertálska študijná Biblia: *Evanjelium podľa Matúša*. str. 288.

¹⁴ KIŠŠ, Igor. *Sociálna etika*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 2006. 388 s. ISBN 80-223-2127-3. str. 63.

¹⁵ HAGNER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 14-28*. vol. 33B. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 861 s. ISBN 978-0-310-58845-0. str. 245.

(v. 45) a už vtedy ho chceli zajať, ale sa báli zástupov (v. 46). Ježiš používal Písmo zrozumiteľným spôsobom. Pán Ježiš cituje Ž 118,22. "Z tohto žalmu bolo už vzaté Hosanna, ktorým bol Ježiš pozdravovaný pri svojom vstupe do Jeruzalema."¹⁶ Tento žalm aj samotní náboženský predstavitelia v Jeruzaleme vysvetľovali v Mesiášskom zmysle. Farizeji presne porozumeli, že Mesiášom (tj. podľa podobenstva Synom majiteľa vinice) je Ježiš a oni sú neverní vinohradníci.

(Mt 22,31.32 SEkP) ³¹*Či ste nečítali o zmŕtvychvstaní, čo vám povedal Boh: ³²Ja som Boh Abraháma, Boh Izáka a Boh Jáкова? Ved' on nie je Bohom mŕtvych, ale živých.*

V tomto prípade Ježiš reaguje na provokáciu saduceov, ktorí si vymysleli príbeh ženy, ktorá behom svojho života prišla o sedem manželov a pýtajú sa "ktorému zo siedmich bude patriť pri vzkriesení?" (v. 28). Saduceovia "reprezentujú konzervativizmus. Popierali trvalú platnosť ktoréhokoľvek zákona okrem zákonov zapísaných v Pentateuchu. Odmietali novšie učenie o duši a jej posmrtnom živote, vzkriesenie, odmenách a trestoch, anjeloch a démonoch."¹⁷ Ako môžeme vidieť, nie všetko bolo zlé, čo saduceji učili, v otázke smrteľnosti duše sa nesklonili pred silným helénskym vplyvom, ktorý presadzoval Platónov dualizmus, avšak problematický postoj mali k autorite druhých dvoch častí hebrejskej Biblie (Proroci a Spisy), neverili vo vzkriesenie, ani v anjelov. Ježišovi sa tu snažili dokázať nezmyselnosť náuky o vzkriesení. Ježiš však svojou odpoveďou apeluje na základ ich viery. Ani oni by totiž nepripustili, že by Boh, v ktorého veria a ktorého oni sami považujú za Boha Abrahámovho, Izákovho a Jákovovho, bol Bohom mŕtvych.

Streda: Zrozumiteľnosť Písma II.

(Lk 24,27.44-45 SEkP) ²⁷*A počnúc od Mojžiša a od všetkých prorokov, vykladal im, čo sa naňho vz'ahovalo vo všetkých Písmach. ... ⁴⁴Potom im hovoril: Toto sú moje slová, ktoré som vám povedal, kým som bol ešte s vami: Musí sa vyplniť všetko, čo je o mne napísané v Mojžišovom zákone, Prorokoch a Žalmoch. ⁴⁵Vtedy im otvoril myseľ, aby chápali Písma,*

v. 27: Ježiš vracia dvoch učeníkov, ktorí sa rozhodli odísť z Jeruzalema domov. Vykladá im celú Bibliu (SZ) od Tóry, cez Prorokov, až po Spisy. "Text odráža ranokresťanské presvedčenie, že Písmo všadeprítomne svedčí o Kristovi a najmä o tom ako bude vyzerat' jeho pôsobenie."¹⁸

vv. 44-45: Tieto Ježišove slová patria k jedným z posledných pred jeho nanebovstúpením. O to majú pre nás mimoriadnejšiu dôležitosť. Odovzdáva svojim učeníkom to najdôležitejšie posolstvo. Ježiš tu pripravuje svojich učeníkov na ich budúce misijné poslanie. "Ich zvesť nebola filozofia, logicky postavená na všeobecných skutočnostiach. Bolo

¹⁶ REINECKER, Fritz. Wuppertálska študijná Biblia: *Evanjelium podľa Matúša*. str. 318.

¹⁷ GELSTON, A. "Saduceové" in: DOUGLAS, J. D. (ed.) *Nový biblický slovník*. 2. vyd. Praha: Návrat domů, 2009. 1243 s. ISBN 978-80-7255-193-4. str. 894.

¹⁸ NOLLAND, John. *Word Biblical Commentary: Luke 18:35-24:53*. vol. 35C. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 861 s. ISBN 978-0-310-58850-4. str. 558.

to evanjelium založené na určitých historických udalostiach prorokovaných v Starom zákone a historicky naplnených v Pánovi Ježišovi, konkrétne na utrpení, smrti, pochovaní a vzkriesení Mesiáša; a skutočnosť, že jeho život, smrť, pohreb a vzkriesenie tieto biblické predpovede naplnili, bola súčasťou evanjelia sama o sebe."¹⁹ Starý zákon očakáva udalosti Nového zákona a Nový zákon naplňa predpovede Starého zákona. Oba dosvedčujú pravdivosť jeden druhému navzájom. "Nie je pravda, ako niektorí hovoria, že Kristus kázal jednoduchú zvesť o Božej láske k človeku a ľudskej láske k Bohu a blížnemu a až potom jeho apoštolovia vymysleli evanjelium, ktoré učí, že Kristus zomrel za naše hriechy a tretieho dňa zase vstal... Učeníci na to neprišli: po nejakú dobu tomu nerozumeli, dokonca tomu ani neverili. Evanjelium začína Kristom."²⁰

Popis "otvorenia mysle" vo v. 45 je "podobné"²¹ tomu, čo zažili učeníci na ceste do Emaus, keď im Kristus vysvetľoval Písmo "či nehorelo naše srdce?" (v. 31).

Štvrtok: Sola scriptura a Ellen G. White

(Iz 8,20 SEkP) ***mali náuku a svedectvo?! Ak nebudú hovoriť takto, budú ako tí, pre ktorých niet úsvitu.***

Pre lepšie porozumenie je tento verš dobré čítať aspoň v jeho minimálnom kontexte, čo sú verše 19-22. V súvislosti s veršom 19 je obrátenie sa k zákonu a svedectvu totožné, ako sa pýtať svojho Boha. A to celé je dané do ostrého protikladu k "dopytovaniu sa duchov mŕtvych a veštcov, ktorí šušajú a šepocú". "Špiritistické média prekvitali v starovekom blízkom východe. ... Veštcovia, ktorí pípajú a mumľajú je výsmešným odkazom na praktiky nekromancie, aké boli bežné v tejto oblasti."²²

L^e Tôrā w^elīt'ūdā - doslova "k zákonu a k svedectvu?!" Pod slovom "zákon" (Tóra) rozumieme 5 kníh Mojžišových. Hebrejský výraz, ktorý tu prekladáme ako "svedectvo" je oveľa netradičnejší. Okrem tejto pasáže sa nachádza už len v Iz 8,16 a Rút 4,7. V knihe Rút sa toto slovo spomína v súvislosti s tradíciou vyzutého sandálu. Svedectvo je tu chápané ako "potvrdenie", alebo "osvedčenie"²³. Táto tradícia s vyzutím sandálu je založená na Dt 25,7-10. Takže pod slovami "zákon a svedectvo" môžeme vidieť jednak samotné Písmo, jednak aj vykonávanú tradíciu, ktorá potvrdzuje Písmo.

Zároveň je to indikátorom pravosti proroka je aj to, keď prorok sám seba, aj svoje spisy podriaďuje autorite Písma. EGW teda rozhodne nie je nad Písmom, dokonca ani vedľa Písma, ale ona sama sa Písmu podriaďuje.

¹⁹ GOODING, David. *Lukášovo evanjelium*. Praha: Návrat domů, 1994. 300 s. ISBN 80-85495-04-X. str. 293.

²⁰ GOODING, David. *Lukášovo evanjelium*. str. 289-290.

²¹ NOLLAND, John. *Word Biblical Commentary: Luke 18:35-24:53*. str. 576.

²² WATTS, J. D. W. *Word Biblical Commentary: Isaiah 1-33*. vol. 24. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 1031 s. ISBN 978-0-310-58857-3. str. 434.

²³ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: KALICH, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8. str. 116.

Použité zdroje a literatúra

Biblia Hebraica Stuttgartensia. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. ISBN 978-3-438-05222-3.

Biblia: Slovenský ekumenický preklad. 5. Vyd. (3. opravené vyd.) Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-85486-97-1.

DOUGLAS, J. D. (ed.) *Nový biblický slovník*. 2. vyd. Praha: Návrat domů, 2009. 1243 s. ISBN 978-80-7255-193-4.

GOODING, David. *Lukášovo evangelium*. Praha: Návrat domů, 1994. 300 s. ISBN 80-85495-04-X.

HAGNER, D. A. Word Biblical Commentary: *Matthew 14-28*. vol. 33B. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 861 s. ISBN 978-0-310-58845-0.

KIŠŠ, Igor. *Sociálna etika*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 2006. 388 s. ISBN 80-223-2127-3.

LANE, W. L. Word Biblical Commentary: *Hebrews 1-8*. vol. 47A. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 739 s. ISBN 978-0-310-58595-4.

MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-875-87-08-9.

MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral Epistles*. vol. 46. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 1197 s. ISBN 978-0-310-58600-5.

NESTLE-ALAND. *Řecko Český Nový zákon: Slovník novozákonní řečtiny*. Praha: Česká biblická společnost, 2011. 1758 s. ISBN 978-80-87287-38-5.

NOLLAND, John. Word Biblical Commentary: *Luke 18:35-24:53*. vol. 35C. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 861 s. ISBN 978-0-310-58850-4.

PANCZOVÁ, Helena. *Grécko-slovenský slovník: Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1.

PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: KALICH, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8.

REINECKER, Fritz. *Wuppertálska študijná Biblia: Evanjelium podľa Matúša*. Bratislava: Creativpress, 1992. 451 s. ISBN 80-7131-009-3.

TAYOLOR, Mark. The New American Commentary: *1 Corinthians*, vol. 28. Nashville: B&H Publishing Group, 2014. 761 s. ISBN 978-0-8054-0128-8.

TRSTENSKÝ, František. *Pavlove pastorálne listy: Exegeticko-teologická analýza*. Ružomberok: Katolícke biblické dielo, 2015. 272 s. ISBN 978-80-89120-44-4.

WATTS, J. D. W. Word Biblical Commentary: *Isaiah 1-33*. vol. 24. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 1031 s. ISBN 978-0-310-58857-3.